

Навіщо охороняти степових равликів?

Хто такі наземні молюски?

Наземні молюски (равлики та слимаки) – різноманітна екологічна група тварин, що включає близько 35 тисяч сучасних видів, переважно дрібних равликів (від 1 мм), розміри лише окремих видів перевищують 20 см. Ці тварини мешкають переважно у листяній підстилці лісів, дернині степів і лук, у відмерлій деревині та серед скель. Кілька десятків їх видів є широко поширеними тваринами, в числі яких є і шкідники (переважно окремі види слимаків), але абсолютна більшість видів наземних молюсків має обмежене поширення, пов'язане переважно з окремими гірськими системами чи островами, і мешкає лише у природних малопорушених екосистемах.

Наземні молюски – одна з найбільш вразливих груп живих істот. Більше третини сучасних вимирань видів, 422 випадки, належать саме до цієї групи. Не менше 1,5% сучасних видів наземних молюсків повністю вимерли протягом останніх 150 років. Наприклад, для комах цей показник складає близько 0,00006%.

Мушлі зникаючого равлика бескидниця сутінкова (*Granaria frumentum*), занесеного до Червоної книги України, живе в кам'янистих степах

Причиною вразливості багатьох видів наземних моллюсків є обмежена можливість до пересування, як самостійного, так і іншими шляхами. Тому серед фрагментованого людиною ландшафту, який досить швидко змінюється, дрібні равлики не мають можливостей повторно заселювати свої оселища, навіть коли втрачені умови існування там відновлюються.

В західних розвинених країнах охороні рідкісних наземних моллюсків приділяється значна увага, щороку публікуються десятки наукових робіт щодо охорони окремих видів, у національні Червоні списки багатьох країн включені десятки їх видів. Проте в Україні цьому не приділяється достатньої уваги. У Червону книгу України включено лише 14 видів наземних моллюсків з близько 200 відомих у країні, тоді як, наприклад, у Польщі – 74 види з 175 відомих, у Чехії – 91 вид з 162.

В Східній Європі, зокрема в Україні, однією з найбільш вразливих груп моллюсків є степові равлики. Живучи у відкритих оселищах, вони менш захищені від впливу діяльності людини, а сухість цих оселищ обмежує можливості для розселення і відновлення популяцій равликів навіть більше, ніж для інших груп наземних моллюсків. Тому види равликів, що приурочені виключно до малопорушених степів опинилися у особливо скрутному становищі.

Равлики роду степівка (*Helicopsis*) з Криму

Навіщо охороняти степових равликів?

Прийняття за необхідне охорони зникаючих видів, зокрема дрібних безхребетних, є міжнародним стандартом, який відповідає етичним і практичним нормам сучасного суспільства (принаймні у розвинених країнах).

Наземні молюски є важливим компонентом екосистем, переробляючи значну частину відмерлої органіки та перерозподіляючи деякі речовини в екосистемах. Кожен з існуючих видів є якнайкраще пристосованим до певних умов існування у конкретних кліматичних широтах і разом з іншими видами, зв'язки між якими формувалися мільйони років, забезпечує найбільш продуктивне і стійке існування природних екосистем. Зникнення окремих елементів екосистем може призвести до зниження їх продуктивності або до значної деградації, причому такі зміни важко точно прогнозувати і часто вони є непередбачуваними і незворотними.

Саме собою зникнення одного доволіного виду равликів, імовірно за все, ніяк не вплине на практичну сторону життя людини. Але зникнення равликів ніколи не відбуваються безвідносно до оточення, вони є складовою зникнення та погіршення їх середовища існування, природних екосистем, від стану яких напряму залежить і людина.

Охорона равликів, на відміну від охорони великих хребетних тварин, є не стільки охороною їх самих, скільки складовою частиною охорони найбільш цінних природних екосистем загалом. Охорона біогеоценозів, екосистем, не може бути ефективною на основі визначення їх пріоритетності для охорони по тому як вони суб'єктивно виглядають на око. В багатьох випадках не може бути повною й оцінка лише на основі вивчення рослинності. Саме тому мають створюватися червоні списки організмів пріоритетних для охорони, на основі яких мають обиратися екосистеми для першочергової охорони, створення заповідних об'єктів.

Причому наземні равлики часто є найбільш показовими для таких цілей, адже вони є обмеженішими у можливостях до поширення, ніж більшість інших тварин і рослин (які зокрема

розносяться вітром). Тому присутність певних вразливих видів равликів не може бути випадковою і свідчить на користь того, що ділянка де вони живуть є ядром локального біорізноманіття, від умов якого залежать і багато інших видів. У той же час, інші тварини, які залежать саме від цих умов, можуть швидко розповсюджуватися на оточуючі ділянки, умов яких може бути недостатньо для їх виживання, тому факт їх присутності там менш показовий.

Отже, якщо охороняти равликів і керуватися, серед іншого, присутністю їх вразливих видів при виборі територій для охорони, це може сприяти і найбільш ефективній охороні біорізноманіття в цілому, а не лише їх самих.

Також наземні молюски є найбільш зручними модельними об'єктами для багатьох наукових досліджень, зокрема і практично значимих. Використання деяких їх видів таким чином може розширити пізнання людства там, де це було би неможливим зробити з іншими об'єктами. Також використання речовин, що виробляються окремими видами, в майбутньому може виявитися важливим у фармакології чи інших виробництвах. Але все це буде неможливим якщо такі види зникнуть.

Зникаючий равлик пелюшниця струнка (*Ramusculus subulatus*), Крим

Як охороняти степових равликів України і що їм загрожує?

Треба усвідомлювати, що охорона равликів полягає не в охороні їх самих від вбивства, а в охороні їх місцеперебувань, обмежені там певних напрямків активності людини. Наземні молюски переважно більшість часу знаходяться у схованках, а в їх популяціях дуже багато особин, тому збір окремих особин людиною не може завдати значної шкоди таким популяціям (на відміну від популяцій хребетних тварин та деяких рослин). Але невеликі зміни умов існування, навіть такі що не знищують екосистему в цілому і здаються людині зовсім незначними, можуть призвести до швидкої загибелі всіх особин молюсків у популяції, незалежно від їх чисельності.

Мушлі равлика пелюшниця струнка (*Ramusculus subulatus*)

Отже охорона наземних молюсків полягає у створенні охоронюваних заповідних об'єктів і в дотриманні там необхідного заповідного режиму. Цілком очевидно, що на заповідних територіях має бути заборонене повне знищення екосистем, як то забудова, розорювання степів, їх заміщення полями чи садово-парковими ландшафтами. Але має бути забороненим і погіршення умов існування іншими шляхами, залежно від потреб кожного виду. Для степових равликів України, зважаючи на особливості природокористування в країні, можна виділити 6 найбільш важливих факторів, що знищують умови існування равликів, переважно не знищуючи при цьому повністю біогеоценози, в яких вони живуть:

1. Лісорозведення у степах. Активізувалося в Україні з 2008 року, знищує степове біорізноманіття, причому в багатьох випадках не приводить і до появи стійких лісів, які швидко деградують чи вигорають. Особливо це загрожує степовим равликам родів степівка та крихітка (*Helicopsis* і *Pupilla*), а також видам родини бескидниці (роди *Granaria*, *Chondrina*).

Чатир-Даг (Крим), найбагатша степовими равликами територія в Україні

2. Війна на південному сході України. На багатьох територіях бойові дії завдали катастрофічної шкоди степовому біорізноманіттю.

3. Трансформація степів: надмірні випас худоби і сінокосіння, часті штучні пожежі.

4. Забруднення.

5. Добування виходів порід. На рівнині навіть стихійне вилучення окремих каменів місцевими жителями може завдати значної шкоди скельним равликам.

6. «Джипінг» на заповідних територіях: постійний проїзд транспорту за межами доріг може завдати значної шкоди популяціям молюсків.

Охорона наземних молюсків має полягати перш за все у обмеженні в їх охоронюваних місцеперебуваннях перерахованих вище факторів (наскільки це можливо).

Равлик бескидниця аркадійська (*Chondrina arcadica*) в скельних степах на подільських товтрах (Хмельницька обл.)

Равлик роду степівка (*Helicopsis*), Луганщина

Згідно критеріям Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) в Україні на рівні Червоної книги має охоронятися не менше 45 видів наземних моллюсків, більшість з яких мешкає у степах. Також багато видів має охоронятися на рівні окремих областей. Оцінка природоохоронних статусів всіх видів наземних моллюсків України проведена у опублікованій 2016 року монографії «Охрана наземных моллюсков Украины». Також в цій книжці більш детально розглянуто всі питання описані в цій брошурі. Електронну версію книги можна знайти у вільному доступі в мережі.

На обкладинці равлик роду степівка (*Helicopsis*) з заповіднику Єланецький степ (фото Юлія Щербакова).

Автор тексту та інших фото Ігор Балашов, к. б. н., науковий співробітник Інституту зоології НАН України, автор понад 60 наукових публікацій про молюсків.

Контакти: igor_balashov@ukr.net

Інститут зоології, Б. Хмельницького, 15, Київ, 01030

Брошуру видано на кошти гранту від The Rufford Foundation